

2h h

Elfelejtett épületek

DR. BUZA PÉTER

Hermina út 35.

A kert

Tahin Gyula felvételei

A háromszintes villa a Május 1. út 45. — az egykori Hermina út 35. szám — alatt 1900-ban épült. Építtetője egy gazdag kereskedő és pénzesember: *Róheim Samu*. Tervezője, *Pollák Manó* csak egy-két házat épített a fővárosnak, közülük az ismertebb éppen a Róheim villa, kint a Városligetben. Ahogy a Magyar Életrajzi Lexikon megjegyzi: „Pollák épületeit szecessziós stílus jellemzi”. Az utca embere nem sokat lát a házból. Legfeljebb szürke, monoton falakat, amelyek a szűk utcácska, a Pálma utca feől határolják. A kertbe lépve azonban már megmutatkoznak kellemes arányai, a szép ívelésű homlokzat, a kecses lépcsősorok, a terasz nyújtózkodó, nyugodt íve. Büszke lehet keze munkájára a két építőmester, *Mészáros* és *Gesstenburger* úr, akiknek neve a tervtárban örökölt alaprajzon olvasható.

Az épület most a mozgássérültek bentlakásos intézetének ad otthont. Szinte groteszk az ellentét a mai funkció és az egykori pazar gazdagság jelei között.

Mindenütt a gúzsba kötött tágasság nyomai. Dúsan díszített szobák, falak — amelyek nem a helyükön vannak —, értelmüket veszített cífra ablakok, sehová se vezető, gazdagon faragott falépcső, korlátja mint afféle szelíd és lusta kígyó tekereg a pompás minták között, amelyek foszladozó függönyként takarják a salétromos, vízhólyagos falat.

*

Ez a ház arról nevezetes, hogy itt ölték meg 1918 telén *Tisza Istvánt*. Hatvan év elteltével a szájhagyomány már „igazít” az igazságon. A „fültanú”, *dr. Ronczky Sándor*, egykor a filmkészítés körül bábáskodott, ma nyugdíjas, így emlékszik:

— Hogy meglőtték a grófot, a Tisza Istvánt! Ezzel volt tele a város. Tudja, én akkor csak 9 éves voltam. Dehát háború volt, mindig történt valami, azokra az időkre jól emlékszem. És emlékszem a színhelyre is. Később sokszor elstátaltam arrafelé. Akkor ugyan még itt, az akkori Hermina út környékén nem volt sok ház. Egy-két villa, arra meg, a Szőnyi lakótelep felé, a mező.

Hát szóval azt mesélték, igaz-e vagy sem, megmondani nem tudnám, hogy paroli meg sapkarózsa nélküli katonák — talán hatan — bejöttek a kertbe, az örök meg — talán meg is volt beszélve — utat engedtek nekik. Aztán bementek a dolgozószobába és lelőtték a Tiszát. Nem volt népszerű ember. Háborúba vitte a magyarságot. Kemény, konok, önző politikusnak ismerték. Az újság — talán *Az Est*? — meg azt írta, saját anyja mondta a katonáknak: nem védem, a sorsát megérdemli.

*

„Gróf Tisza Istvánt tegnap este három katona agyonlőtte.

CU

... Délután félhat óra volt . . . Nyolc fegyveres katona berontott gróf Tisza István Hermina út 35. számú villájába . . . A katonák súgtak valamit a csendőröknek, mire ezek otthagyták fegyvereiket, gyorsan eltávoztak.

... Néhány másodperc múlva újabb három katona puskával a kezében rontott be az előszobába, és egyenesen bementek a hallba. Rögtön megpillantották Tisza Istvánt, aki a hallból nyíló szalon szélén, a zongoránál állott.

... Közben Tisza is előre jött feleségétől és Almássy grófnőtől kísérvé.

... A katonák vezetője ekkor a következő szavakat intézte Tiszához:

— Tudja maga azt, hogy maga miatt nyolc éve szolgálók? Tudja maga azt, hogy maga okozta ezt a háborút, s hogy maga miatt sok millió ember pusztult el? Tudja maga, hogy ez gazemberség?

És a három katona elstűtötte fegyverét. Két golyó Tisza hasába fúródott, a harmadik testének felső részébe.

Tisza István összerogyott. Ekkor még eszméletlenül volt, s a következő szavakat mondta:

— Meglöttek . . . végem van . . . ennek így kellett lennie.

Telefonoztak a mentőkért, Fenesi Sándor inas elszaladt a Bethesdába orvosért, de mire ez oda-jött, Tisza István öt percig tartó szenvedés után meghalt."

(Részlet Az Est 1918. november 2-i riportjából.)

*

— A legszebb itt az arab szoba. Itt rendezzük a nagyobb értekezleteket, itt folyik a tanítás is. Ez a terület műemléki védelem alatt áll. Olyan, mint egy faragott dobozka. Feltétlenül meg kell néznie. Csupa dísz mindenütt. És öt különböző színű márványoszlop támasztja a mennyezetet.

— Mikor idekerült, mondta valaki, hogy ez az a ház?

— Hogyne, már az első napon, amikor kiderült, hogy itt leszek majd nevelő. Hát most — gondolom — másként néz ki minden, mint akkoriban, amikor Tiszáék bérelték.

— Bérelték?

— Én úgy hallottam. Szóval nagyon meglepődtem. Régebben is föltűnt nekem ez a ház, hogy szépen épített, jobb sorsra érdemes, mert bizony elég rossz állapotban van most. Évek óta tartaroznak, de rettentő pénzbe kerül, sose teik rá.

Az Állami Szociális Intézmények Fiúotthona 1967-ben kapta meg ezt az épületet. Elvileg 14—30 éves korig tanulnak, laknak, dolgoznak itt a mozgássérültek. Van olyan fiúnk, aki csak lakni jár ide, félig-meddig rehabilitálták, dolgozik is. de hát hova menjen esténként, éjszakára? Aztán van itt műhely, a Medicoré, szóval rendes munkakönyves állás, annak, aki helyben dolgozik. Működte-tünk kihelyezett gimnáziumot meg általános iskolát, van, aki szakmát tanulni jár el. Egyszóval nehéz lenne megmondani, mi is ez az intézmény. Száz fiúnk van most, sokan vagyunk, alig férünk.

— Fiúnk?

— Nézze, hivatalosan „gondozottak”, de én ezt olyan nem szívesen mondom, beletörök a nyelvem.

*

„Az ebéd alatt a vendégek valamelyike csodálkozásának adott kifejezést: Tisza miér: éppen ide jött lakni, ebbe a cifra villába, közvetlenül annak a nyári vendéglőnek a szomszédságába, melyben a szocialisták gyűlekezeteiket tartják.

Tisza mosolyogva válaszolt: minden ilyen gyűlekezés alkalmával remélem, hogy ezeket a színes ablakokat betörök, s így rendes üvegekhez jutok. Dehát pechem van, a háziúrnak pedig szerencséje.

Mikor ugyanis Tisza megszűnt miniszterelnök lenni, és a budai palotát el kellett hagynia, 1917 nyarán nem nagyon válogathatott a lakásokban. Így került a városligeti villába. Ez a villa mór stílusban épült. Egészen lehetetlenül hatottak Tisza

bútorai a csavart oszlopok és a színes ablakok között."

(Jakabffy Elemér: Emlékezéseim Tisza István grófról)

*

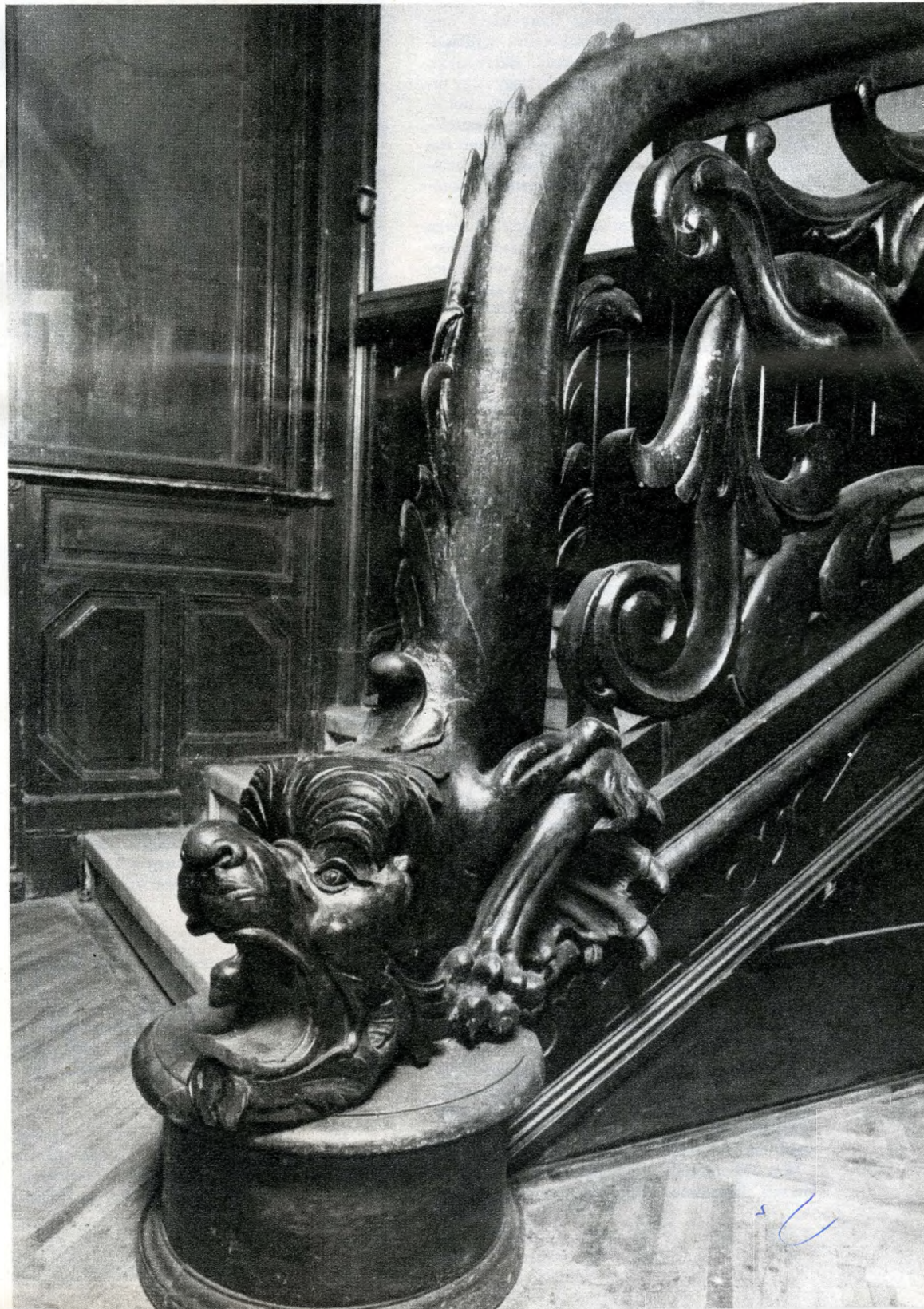
— Igen, azt mondták, védelem alatt áll! Megnézné a nyilvántartást is?

— Nincs, nincs nyoma. Se Május 1. út 45., se Állami Szociális Intézet, se „arab szoba”. Sajnos semmi. Talán a Műemléki Felügyelőségen kellene megkérdeznie.

— Ott már próbálkoztam. Ők mondták, hogy érdeklődjem az Iparművészeti Múzeumnál. Mert végülis csak egy szoba az egész, szobabelső, egy szóval ipartörténet.

— Nincs adatunk erről a házról. Egészen biztos, hogy nincs. De annak azért örülök — ha segíteni nem is tudtam —, hogy felhívtak bennünket. Kimegyünk, megnézzük, hátha van ott valami, amiről mégiscsak tudnunk kellene.

A faragott lépcső

rodtak a házra felvett jelzőkölcsonök bejegyzései a „birtoklap” földhivatalban őrzött „teherlap” mellékletein. S azután — 1933-ban — az épületet megvásárolja báró Waldbott Ödön földbirtokos, hogy családjával együtt ő is a Hermina úti villa egyik épületszárnyába költözzön. Ettől fogva halálukig Róheimék már csak lakók a Róheim villában. Előbb, 1939 januárjában az egykori sikeres tüzetember költözik ki visszavonhatatlanul minden evilági villából, s jóval később, 1952 telén feleségét is kikíséri néhány hivatalból kísérelő utolsó lakhelyéről, a chevra kadisa szeretetotthonból végső nyughelyére.

*

— Hoffmann elvtárs, miért kellett Róheim Gézának 1919 után állást keresnie?

— A Károlyi kormány idején néhány, addig mellőzött tudós katedrát kapott az egyetemen. Köztük volt Róheim Géza meg persze mások, mint például Lukács György. Aztán jött az ellenforradalom, és rövid úton megszabadultak tőlük.

Valóban nagy tudós volt Róheim? Már elnézést a naiv kérdésért, de sohase foglalkoztam néprajzzal.

— Külföldön igen nagy, korszakos jelentőségű etnográfusnak tartják. Éppen most jelent meg egy könyv Párizsban róla, elméleteiről, tanításairól. Ez most a szakma „slágere”, sikerkönyve. Egy kicsit túloz. De az kétségtelen, hogy nagy tudós volt. A Columbia egyetemen tanított, ahol — nem kis név — Margaret Mead adott elő etnológiát. Tavaly járt itt Róheimnek egy londoni barátja, hazahozott egy csomó kéziratot, pszichológiai értekezéseket. Tárgyalt az Akadémiai Kiadóval is, talán lesz a dologból valami.

Nálunk főleg a szakemberek ismerik. A maga idejében amolyan hobbi-tudós, szalontudós, tartották. Saját pénzén kutatott, utazott, jelentős magánvagyonra volt. Ausztráliai gyűjteményét letétbe helyezte itt, a Néprajzi Múzeumban. Aztán, amikor 1938-ban úgy döntött, hogy Amerikában telepedik le, bement a múzeum akkori vezetőjéhez, s „dicső elődömnék” elmondta: Kollégám, elutazom, rendezzük a letétet. Az megköszölte vele, hogy már régen felleltározta a legutolsó csorba kőbaltát is. Róheim nem ódzkodott, hezitált sokat. Kijelentette, hogy az ügy tovább nem érdekli, lemond mindenről, minden jogáról, és elutazott. Végül is disznóság volt, amit csináltak vele, de egyszerűen nem volt „ügy” a számára.

*

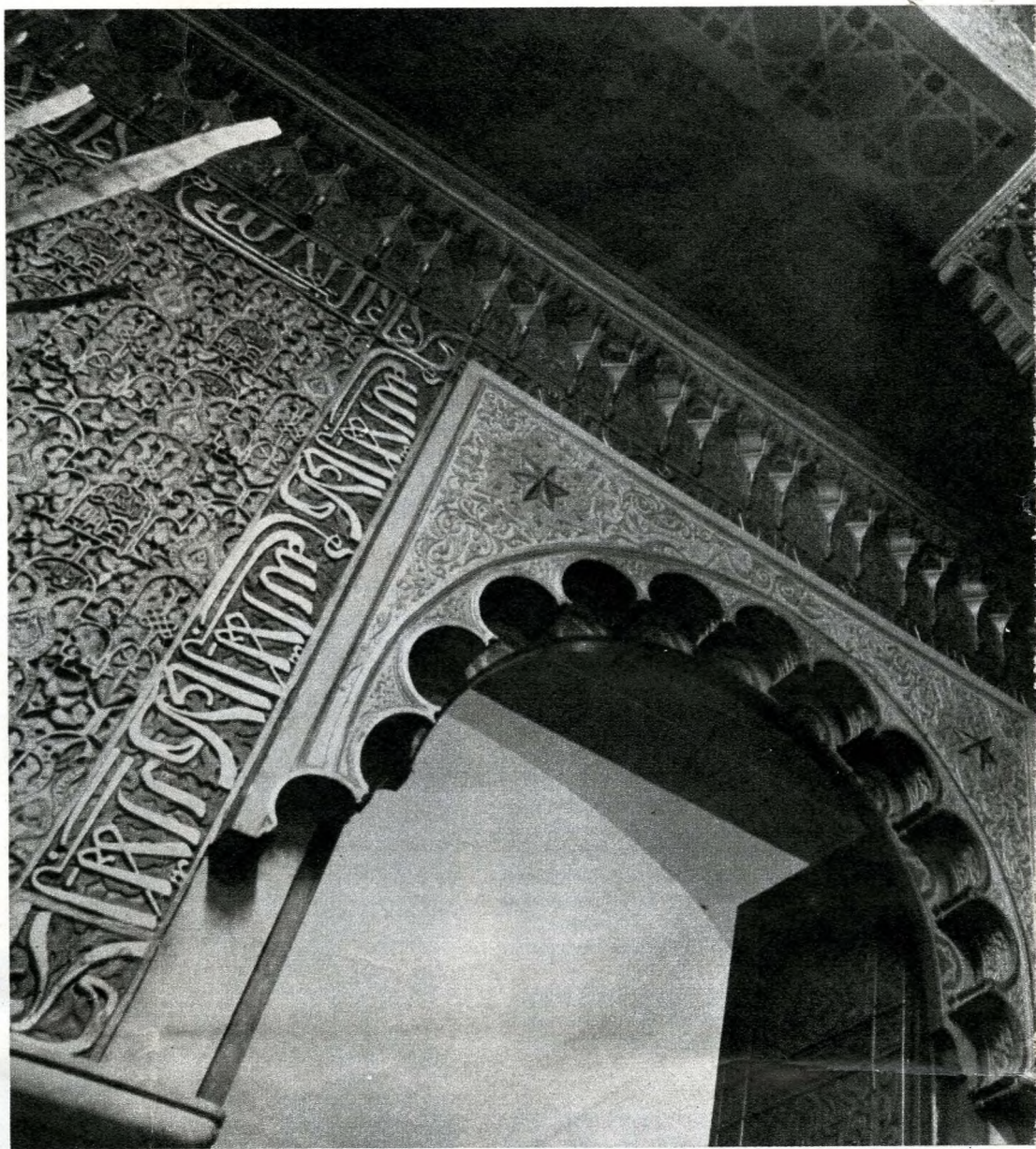
„A Néprajzi Múzeumban Róheim Géza emlékkiállítás nyílt; az ismert etnológus és pszichológus a kőkori vadász-halász eszközöket 1928—1930 közötti ausztráliai kutatásai során gyűjtötte.”

(*Népszabadság* 1978. május 31.)

*

„A kiállítás anyagának legnagyobb része a nemzetközi tudományos életben kiemelkedő szerepet játszó Róheim Géza gyűjtéséből származik. Róheim Géza 1891-ben született Budapesten gazdag kereskedőcsaládból. 1909-ben érettségizett, majd a budapesti egyetemre iratkozott be, ahol földrajz főszak mellett nyelvészetet és irodalmat hallgat. Tanulmányait Berlinben és Lipcsében egészíti ki, ahol a kor neves etnológusainak, Felix Luschnaknak, Karl Weulenak, Paul Ehrenreichnek előadásait látogatja. 1914. május 16-án doktorál Budapesten földrajz, keleti népek története és angol filológia tárgyából. 1917-ben a Széchenyi Könyvtár szakadjíniként alkalmazza, állását azonban az 1919-es proletárdiktatúra idején kifejtett tevékenysége miatt elveszíti.

A pszichoanalízissel, illetve ennek az etnológiában való alkalmazásával a húszas években kezd intenzíven foglalkozni, miután az irányzatot már egyetemi évei alatt megismerte, sőt Freuddal 1918-ban személyesen is találkozott a Budapesten tartott Pszichoanalitikus Kongresszuson. Róheim látszott alkalmasnak arra, hogy az anyajogú társa-

Az arab-szoba részlete

dalmakkal a helyszínen, Ausztráliában és másutt foglalkozzék. A kutatóút költségeinek fedezését Marie Bonaparte görög hercegnő vállalta, aki maga is Freud híve volt. Róheim feleségével 1928 végén indult el Londonból Ausztrália felé. 1931 április végén érkezett vissza Budapestre. Budapesten állást nem kap, mint író és analitikus tartotta fenn magát. 1938 őszén Amerikába emigrált. 1953-ban, New York-ban halt meg.

Tevékenysége rendkívül szerteágazó. Mintegy 150 cikket, tanulmányt és tucatnál több könyvet írt, amelyekben a magyar és egyetemes néprajzi anyaggal, vallási, folklorisztikai, mitológiai és pszichoanalitikai kérdésekkel egyaránt foglalkozott. Az etnológia pszichoanalitikai irányzatának legkiemelkedőbb, világhírű egyénisége.”

(*Részletek a Róheim emlékkiállítás katalógusából.*)

*

— Van valahol emléktáblája? Mert a házban, ahol majd 20 évig lakott, nincs...

— Nem tudok róla, hogy lenne bárhol is.

— Megint naiv a kérdés: megérdemelné?

— Azt hiszem, meg. Talán csak azért nincs, mert eddig nem jutott senkinek az eszébe.

*

— Tüzetesebb szemrevételezés nélkül is meg merem kockáztatni, hogy ez a valóban szép és ritka burkolat a pesti Fischer műhelyből került ki. Ő volt a kor divatos szállítója, egy árnyalattal

„szegényebb”, mint Zsolnay, de komoly produktumai voltak. Persze ez nem is annyira arab, mint inkább mór — vagy „héber” szoba. A felirat biztosan hébernyelvű. Tudja, a századforduló idején épültek ilyen késői historizáló szobabelsők, egy-egy korszak hangulatát, atmoszféráját próbálták visszaadni. És milyen kitűnő állapotban van! Az oszlopok pedig még ritkábbak. Nézze csak ezeket a különleges faragású záróköveket! Alighanem gránitból készültek. Még ilyen mintát nem is láttam... Nagyon értékes az egész, így együtt, ahogy van. A színek persze elpiszkolódtak. Van itt egy nedves szivacs valahol? Megpróbálok egy egy részt letisztítani.

— Hohó, baj van! Ez stukkó! Látja? Gipsz. Festett gipsz. Nem kerámia. Hát így egy árnyalattal kisebb az iparművészeti értéke, de nagyságrendekkel nagyobb a csoda, hogy kibírt nyolcvan évet. És ép. Teljesen ép...

— Rászolgál a védelemre?

— A legteljesebb mértékben! Egy héten belül újra kijövök, elkészítem a hivatalos szakvéleményt, és felterjesztjük a minisztériumnak. Feltehetően védetté kell nyilvánítani. Kevés ilyen fajta ipartörténeti, építészeti emlékünk maradt. És ezt a keveset meg kell menteni. Mi persze — múzeumosok — csak a „passzív” védelem fegyvereit birtokoljuk. Szakvélemény, nyilvántartás, nagyritkán egy-egy állapotfelmérő ellenőrzés. A többi az épület gazdájának ügye. Persze, nem magánügye.

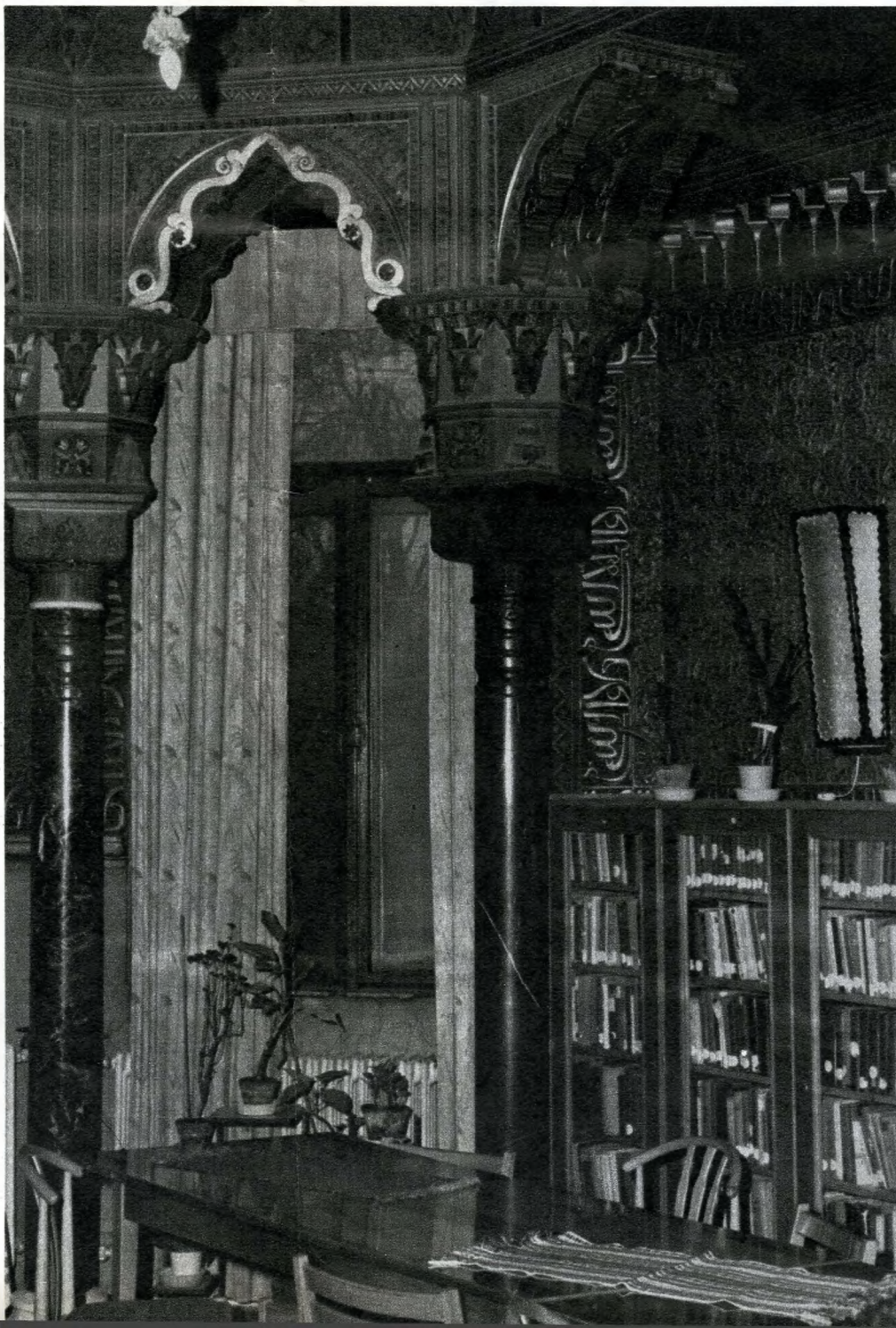
*

✓

Az egykori szalon mennyezetrésze

Az arab-szoba

A korabeli szakfolyóiratok tüzetes áttanulmányozása nem járt eredménnyel. Pollák Manó nevét nem tartják nyilván az építőművészet nagyjai között, a Róheim palotáról értékelő sorok se akkor, se azóta nem születtek. A rögtönzött szakvélemény Szalkai Sándorné, a Budapesti Műemléki Felügyelőség munkatársáé:

— Látszik, hogy tervezője jó ízléssel és tehetséggel megáldott építész volt. Már maga az a tény, hogy egy ilyen tekintélyes épület tervezését rábízták, tanúsítja: jegyzett építőművész lehetett a maga korában. Erre az eredmény is tanúbizonyság. Egy kis romantika, egy kis szecesszió és kellemes, harmonikus arányok.

Beleillik a századforduló építészeti képébe. Nem sokkal előbb épültek a Népköztársaság úti paloták, akkor ezek határozták meg az építészeti divatját, és ez nem volt akármilyen divat. Legszebb budapesti épületeink születtek ebben az időszakban.

Úgy gondolom, még sincs a háznak műemléki értéke. De van városképi jelentősége. Ha itt, ezen a környéken valaha is általános városrendezési átalakításra kerülne sor, ez a palota mindenképpen megmaradna. Elbontani, sorsára hagyni, megcsönkíteni, homlokzatához, kubaturájához hozzányúlni megbocsáthatatlan véték lenne. Ez nem magánvélemény, hiszen köztudott, hogy a Városliget környéke általános védettséget élvez, és éppen az ilyen és hasonló városképi jelentőségű épületek miatt.